

Історія як предмет постмодерністської філософської рефлексії

Розглядаються особливості інтерпретації історії в контексті постмодерністської філософії. Авторка вважає, що аналіз філософсько-методологічних питань функціонування світоглядного плюралізму сприятиме виробленню ефективних стратегій рефлексії над історією, дозволить переглянути її монологічне розуміння і уможливить осмислення проблем історичного пізнання з позицій різноманітності й множинності подій у світі.

***Ключові слова:** історія, постмодернізм, ризома, хаос, плюралізм, релятивізм.*

Актуальність теми. Філософсько-історична проблематика нині перебуває у центрі уваги вітчизняних науковців, що зумовлюється рядом чинників, серед яких – потреба осмислення сучасних соціокультурних процесів в Україні та світі в умовах становлення постіндустріальної цивілізації. Актуалізації питань осмислення історії в гуманітарній думці кінця ХХ – початку ХХІ століття сприяє також неоднозначний та суперечливий характер сучасної історичної науки, в якій появу численних історичних розвідок нерідко супроводжує панування старих стереотипів і методологічних орієнтирів. До того ж гасла «відмови від радянської історичної концепції» та прийняття «світоглядного плюралізму» не дають чіткого уявлення про філософсько-методологічні підстави історичного дослідження. Останнє нині, як прикро констатують сучасні науковці, відбувається в ситуації коли «значна частина українських істориків пишуть свої праці так, ніби західної гуманітаристики з її дискусіями та теоріями в принципі не існує» [4, с.11].

Таким чином, пошуки логіко-раціональних схем, які слугуватимуть орієнтиром осягнення буття українського народу серед інших народів світу, актуалізують потребу урахування західних тенденцій сучасного розуміння історії, творче переосмислення яких дозволить рухатися на рівні потреб сучасної історичної науки. Неодноразово підкреслюючи важливість вітчизняної світоглядно-філософської думки та її суттєвий теоретико-методологічний потенціал при дослідженні історії українського народу [11;12], визнаємо також доцільність впровадження у філософсько-історичну сферу новітніх методів і прийомів її осмислення, представлених постмодерністською філософською рефлексією.

Аналіз публікацій і досліджень. Різні виміри та аспекти постмодернізму проаналізовані в творчості В.Вельша, Ж.Дельоза, Ж.Дерріди, П.Козловськи, Ю.Крістевої, Ж.-Ф.Ліотара, М.Фуко. Проблеми інтерпретації історії в контексті філософії постмодерну висвітлені в роботах російських дослідників: А.Гулиги, Ю.Давидова, Д.Затонського, І.Ільїна, В.Кутирьова, А.Ястребницької. Аналіз постсучасних тенденцій інтерпретації історії представлений в науковому доробку вітчизняних філософів історії та теоретиків-методологів української історичної науки: В.Андрущенко, І.Бойченка, Ю.Волошина, Л.Губерського, С.Кримського, В.Лук'янця, М.Михальченка, Ю.Мицика, В.Підгаєцького, М.Поповича, В.Потульницького, А.Свідзинського, В.Табачковського, В.Шевченка, Н.Яковенко, Т.Ящук.

Постановка проблеми. Спираючись на ідеї плюралістичного осмислення історії, нагромаджені сучасними науковцями, прагнемо досягти поставленої в даній статті *мети*: проаналізувати особливості постмодерністичного підходу до історії. При цьому *завдання* полягає в тому, щоб дослідити роль постмодерністської філософії у рефлексії над історією, окреслити її методологічний простір та потенціал теоретико-світоглядних принципів постмодернізму як основи тлумачення історії.

Виклад основного матеріалу. Розробка сучасної світоглядної парадигми, як відзначають вітчизняні вчені, є складним, багатовекторним процесом, який, синтезуючи різноманітні інноваційні методології пізнання та пояснення, прагне представити людству теоретико-наукову картину світу («модель світу», «образ світу», «світобачення») як ідеальну конструкцію, покликану визначати основний зміст світоглядних структур, які, в свою чергу, впливають на подальше функціонування і розвиток культури, людської цивілізації в цілому [9, с.18]. Це вимагає від філософії по-новому глянути на історичний процес, оскільки він являє собою, перш за все, сукупність оповідей про існування людей в суспільстві та тлумачення суспільних перетворень.

Філософи Модерну прагнули створити модель світобудови, суспільства, як центровану систему, що претендує на завершеність, навіть досконалість. Вплив такої моделі світобудови на спосіб мислення про суспільство та історію виявлявся в домінуванні механіко-прогресистського, лінійного підходу. Проте, одночасно виявлялося, що існує несумірність між лінійністю оповіді і реальним хаосом подій, що описуються нібито у межах ланцюга логічної послідовності. Зокрема, ідеї прогресу, хронологічність викладу подій «від дати до дати» тощо вступали в суперечність із неспростовним фактом розкиданості подій у просторі (територіально), а також із фактом хаотичного нагромадження подій, між якими не було і не могло бути ніяких причинно-наслідкових зв'язків.

Відтак, в Західній Європі ще з середини XIX ст. із широким розмахом велися пошуки адекватних філософсько-історичних пізнавальних стратегій, свідченням чого є виникнення філософії життя, марксизму, позитивізму тощо. Ці філософські напрямки продовжували включати в себе суттєві ознаки класичної філософії (елементи механіцизму, орієнтація на лінійно-моністичне пізнання світу і т. п.), але основна увага в них зосереджувалася на проблемах людини, її існуванні як роду світобуття, а тому одночасно

усвідомлювалась неможливість втиснення хаотичності людського життя в рамки лінійно-провіденціального опису подій.

Постмодерна картина світу виявилася ще більш складною і суперечливою, адже постмодернізм виник як радикальний сумнів у можливості самої філософії (визнання вичерпності онтології, антисистематичності осягнення реальності тощо). На противагу раціоналізованій моделі світу постмодерністи пропонують ризоматичну, в якій структурні елементи децентровані, а основними властивостями є поєднання і різномірність, множинність, розрив тощо. Наполягаючи на внутрішній ідентичності світу і хаосу, Ж.Дельоз та Ф.Гватаррі вдаються до нової концепції світу – світу як хаосмосу [6, с.160], обґрунтовують переваги образу світу-ризоми як «коріння» (плюралізм, децентрація, нелінійність, фрагментарність, дискретність) над образом світу-дерева (бінарна логіка пізнання, ієрархічність, лінійна односпрямованість розвитку, детермінованість суспільних перетворень).

Таким чином, характерною прикметою постсучасної філософської рефлексії над історією є те, що все більша увага приділяється проблемам невірноваженості та нестабільності. Класична парадигма інтерпретації соціальних процесів формувалась в рамках парадигми індустріального суспільства, маючи на меті описати суспільство як певну визначеність, доступну раціональному осмисленню. Однак вона виявила свою неспроможність в умовах переходу до суспільства якісно нового типу – постіндустріального, інформаційного. До того ж переміни в інтерпретації світу, зумовлені відкриттями А.Пуанкаре, А.Енштейна, Н.Бора та В.Гейзенберга, сприяли твердженню об'єктивної хаосності природи, суспільства, людини, особистості, знання тощо. Альтернативою дискредитованому лінійно-механістичному підходу до історії та суспільства стала теорія хаосу, яка докорінно змінила уявлення про структуру світу, переосмислила роль хаосу в світобутті, розглядаючи його як джерело

порядку і організованості, легітимізувала принципи плюралізму та релятивізму.

Теоретико-методологічний потенціал теорії хаосу в історії та філософії історії досліджували М.Бартосяк, Д.Маккроскі, Дж.А.Райш, Т.Рікмен, П.Рот, Є.Топольський. Промовистим у плані оцінки можливостей хаологічних стратегій, на наш погляд, є зауваження польського вченого Маріуша Бартосяка: «подібно як «хаос», не є хаосом неконтрольованої веремії, так і «теорія» в теорії хаосу не є насправді теорією у старомодному сенсі, радше виступає сукупністю теоретичних моделей, знарядь і техніки дослідів, які дозволяють зрозуміти появу непередбачуваних соціальних явищ та дій [1, с.447].

Історія в контексті теорії хаосу аналізується як поле одночасної інтерференції та конвергенції, симбіоз суб'єктного з об'єктним, царина випадку, який виявляє тенденції до ладу. Потенціал хаології в аспекті рефлексії над історією, на наш погляд, суттєвий, адже йдеться про формування пізнавальних процедур «динамічного розуміння», в якому істотним є мислення скоріше в категоріях моделей, ніж законів, проектування дослідницьких ситуацій, в яких співіснують і доповнюють одне одного в описі історичних явищ поняття, які до цього часу застосовувались у рамках окремих методів.

Це задає новий кут зору на соціальні зміни, сприяє розробці принципово відмінної від лінійно-хронологічної, поліцентричної, методології історії. «Ризома не починається і не закінчується, вона завжди посередині, поміж речами, поміж-буття, *intermezzo* [6, с.172] – зазначають Ж.Дельоз та Ф.Гватаррі. Такий підхід зміщує акцент в осмисленні історії на дослідження поліцентричності, індетермінованості, хаотичності суспільних процесів. На передній план історичного пізнання виходять питання свавілля людської життєдіяльності, спонтанність її індивідуальних проявів.

Водночас, слід зауважити, що методологічний потенціал постмодернізму, як філософії постсучасності та специфічної світоглядної і

гносеологічної парадигми, нині є предметом палких дискусій, а твердження філософів-постмодерністів про те, що загалом історія є тільки різновидом міфотворчості, який безпідставно претендує на науковість, викликало неоднозначну реакцію вітчизняних науковців – від схвалення до радикального заперечення [5].

Постсучасність, разом із кризою модерної культурної парадигми в цілому, несе в собі й світоглядну кризу класичної парадигми історичного пізнання, яка мала на меті представити історію як певну визначеність, доступну раціональному осмисленню. Крах ілюзій Модерну, що на думку З.Баумана, виявляється у втраті віри в кінець дороги, по якій ми рухаємось, у мету історичних змін, у стан досконалості, якого буде досягнуто завтра, наступного року чи тисячоліття, в нове хороше суспільство тощо [2, с.36], піддає деконструкції й традиційне сприйняття історичності.

Сучасна постмодерністська філософська думка (Ж.Бодрійяр, Ж.Дельоз, Ж.Дерріда, Ж.-Ф.Ліотар, П.Козловські, М.Фуко та ін.), вносить суттєві корективи в традиційні способи пояснення історії, піддає сумніву надбання теоретиків Модерну і орієнтується на новітні філософсько-світоглядні конструкти – відмову від лінійного бачення соціальної динаміки, заперечення логоцентризму, детермінізму, артикуляцію теперішнього тощо. Зрештою, за висловом Ж.-Ф.Ліотара, якщо все спростити, то під постмодернізмом слід розуміти недовіру до метаоповідань [8, с.54].

Постмодернізм по-особливому підходить до історії, рідко коли інтерпретує, майже ігнорує її. Свідченням цього є твердження представників філософії постмодернізму про те, що загалом історія – це тільки різновид міфотворчості, що безпідставно претендує на науковість. Більше того, на зміну традиційному концепту «історії» філософія постмодернізму вводить поняття «постісторія», що задає нове бачення соціальних процесів і базується: 1) на відмові від лінійного бачення соціальної динаміки; 2) на відмові від презумпції наявності іманентної логіки історії – в загальному контексті відмови від логоцентризму; 3) на відмові від презумпції

трансцендентального позначуваного, передбачає в даному випадку наявність автохтонної соціальної реальності; 4) на загальній постмодерністській презумпції артикуляції теперішнього, як позбавленого можливості новизни (тиск з боку феноменів *past-perfect* на будь-яку подію, що здійснюється в неілімінованому контексті («все вже було»)) [3, с.806].

Отож, постмодернізм наголошує на необхідності запровадження реляційної концепції історії, яка визнає складність, конфліктність, спонтанність соціокультурних процесів. Постмодернізм пропагує відмову від чітких дефініцій, зокрема стосовно суспільних процесів, заперечує раціоналістично обґрунтовані істини та цінності, відкидає будь-які натяки на детермінізм в історичному розвитку, зміщує в пізнанні акцент на конкретні історичні явища і події, ліквідує дистанцію між суб'єктом та об'єктом, активно залучає до свого пізнавального інструментарію методики, що використовуються конкретними науками для вирішення завдань прикладного характеру, пропагує плюралізм, абсолютизує відносність істини. З позицій визнання багатогранності історії, постмодернізм акцентує проблеми пам'яті, ідентичності, гендеру тощо, а до сфери аналізу включає свідомість, поведінку, систему цінностей індивідів і груп, середовище їх розгортання.

Постмодерністський наративно-лінгвістичний виклик ставить під сумнів погляд на історію як на логічно впорядковану інтерпретацію «об'єктивних джерел». Класик постмодернізму, Ж.Дерріда, зміщує дослідницьку увагу на текст: «Те, що зветься історією, – зазначає філософ – в чистому вигляді є переказом розповіді, внутрішньою оповідною стороною оповіді. Але тільки не самою оповіддю». Вона, «на перший погляд, в точності представляє собою зразковий зміст, смисл, відображення вимислу», але вона є протипага «манері викладу, його значимій і його оповідній формі. Таким чином, переміщення значимого проаналізовано як позначуване, як об'єкт, про який оповідалось» [7, с.670]. Отже виходить, що історія перебуває поза текстом, поза викладом думок у вигляді слів певним способом. Історична реальність для Ж.Дерріди – це «метатекст», який

продукують автономні, розрізнені події. Через це вона постає не як документальна даність, чи предметно дана «речовість» (старовина), що вказує на минуле, а як інтерпретація, вигадка, нав'язана текстом і його стильовими особливостями. Тому історична наука виявляється безмежним полем конструювань минулого, які здійснює історик.

Загалом, постмодерністська апологія реляційної концепції історичного пізнання ставить під сумнів пізнавальні можливості істориків. В «археології знання» М.Фуко, «деконструктивізмі» Ж.Дерріди, «симулятивній історії» Ж.Бодрійяра тощо акцентується принципова невизначеність, релятивність будь-якого знання, вираженого в поняттях дискурсу, стверджується можливість зведення знань до мовної гри, тексту (все є «літературою»). Історик у такому разі виконує роль інтерпретатора смислових та знакових конструктів літературного джерела, а сама історія постає у вигляді мовленнєвих практик, відображених у творі. «Немає більше поділу між полем реальності, світом; полем репрезентації, книгою; і полем суб'єктивності, автором – твердять Ж.Дельоз і Ф.Гватаррі [6, с.182].

Однак, видатний польський історик другої половини ХХ ст., представник Познанської методологічної школи Єжи Топольський слушно привертає увагу до відмінностей історичної і літературної нарації: перша має бути позбавлена вигаданих тверджень про окремі факти чи явища, а в літературі таких обмежень не існує. До того ж, на думку вченого, в історичній нарації завжди виокремлено оповідача (історика), котрий подає результати своїх досліджень. Це означає, що наукова історія, насамперед, має керуватися зовсім не авторським свавіллям, а філософією аргументації, яка спирається, на думку польського вченого, на два стовпи: відкидання упевненості в тому, що існує якась єдина істина, до якої ми наближаємося у процесі пізнання світу та визнання погляду про плюралізм істин, а також усвідомлення того, що аргументація це не лише логіка, а й аргументування у сенсі аристотелівської топіки [10, с.342-343].

Таким чином, щоб досягнути інертності історії, відтворити її відкритий характер, слід визнати її фундаментальну невизначеність. Однак це не означає можливу свавільність дослідження, адже історія постає як поліцентричний процес, центром якого, в залежності від мети дослідження, може виступати як суспільство та динаміка його функціонування в цілому, так і стратегія життя окремої людини.

Висновок. На відміну від традиційних підходів, які намагались описати історію за єдиною, залізною логікою, постмодерністський підхід апелює до гнучких теоретико-методологічних схем в яких жорсткий концептуальний синтез поступається більш м'яким методам історичного пізнання. Вони ураховують багатшаровість історичної реальності, індетермінізм історичної практики, множинність індивіда, як суб'єкта історії. Подальший аналіз філософсько-методологічних питань функціонування світоглядного плюралізму сприятиме виробленню ефективних стратегій рефлексії над історією, дозволить переглянути її монологічне розуміння і уможливить осмислення проблем історичного пізнання з позицій різнорідності й множинності подій у світі.

Список використаних джерел

1. Бартосяк М. Застосування теорії хаосу в літературознавчих дослідженнях /М.Бартосяк; [пер. з польськ. С.Яковенка] // Література. Теорія. Методологія. /Упор. і наук ред. Д.Уліцька. – К.: «Києво-Могилянська академія». – 2006. – С.447-469.

2. Бауман З. Текучая современность /З.Бауман; [пер. с англ. под ред. Ю.В.Асочакова]. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.

3. Всемирная энциклопедия: Философия / Ред. и сост. А. Грицанов. – М.: АСТ, Минск: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.

4. Волошин Ю. Передмова наукового редактора // Топольський Єжи. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. – К., «К.І.С.», 2012. – 400 с.

5. Дашкевич Я. Постмодернізм та українська історична наука. // Урок української. – 2001. – № 5. – С. 5-10.

6. Делез Ж. Ризома /Ж.Делез, Ф.Гваттари [пер. с франц. Т.Зарубиной]. // Герменей. – 2009. – № 1 (1) – С. 141-207.

7. Деррида Ж. О почтовой открытке. От Сократа до Фрейда и не только / Ж.Деррида; [пер. с франц. Г.А.Михалкович]. – Минск: Современный литератор, 1999. – 832 с.

8. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна /Ж.-Ф.Лиотар; [пер. с франц. Н.А.Шматко]. – М.: Ин-т экспериментальной социологии, СПб.: Алетейя, 1998. – 160 с.

9. Пазенок В. До проблеми становлення сучасної світоглядної парадигми. /В.Пазенок // Наукові записки НаУКМА. – Том 20. – 2002. – С.10-19.

10. Топольський Єжи. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. /Топольський Єжи. – К., «К.І.С.», 2012. – 400 с.

11. Шаун Н. Плюралізм інтерпретацій як принцип тлумачення історії в українській філософії. /Н.Шаун // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. – Чернівці. – 2007. – Вип. 350-351. – С.62-66.

12. Шаун Н. Українська філософія як методологія історії України /Н.Шаун // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова: зб. наук. пр. – К. – 2008. – № 18 (31). – С.303-310.

Аннотація

Н.Шаун. История как предмет постмодернистской философской рефлексии.

Рассматриваются особенности интерпретации истории в контексте постмодернистской философии. Утверждается, что анализ философско-методологических вопросов функционирования мировоззренческого плюрализма будет способствовать разработке эффективных стратегий рефлексии над историей, позволит пересмотреть ее монологическое

понимание и сделает возможным осмысление проблем исторического познания с позиций разнородности и множественности событий в мире.

Ключевые слова: история, постмодернизм, ризома, хаос, плюрализм, релятивизм.

Summary

N.Shakun. History as a subject of post modernist philosophical reflexion.

The peculiarities of history interpretations in the context of post modernist philosophy are being considered in the article. The author thinks that the analysis of philosophical and methodological issues of the world-outlook pluralism functioning will contribute to the production of the effective strategies of history reflexion, also, it will allow to reconsider its monologue comprehension and will make it possible to understand the history cognition problems from the position of heterogeneity and plurality of events in the world.

Key words: *history, postmodernity, rizoma, chaos, pluralism, relativism.*